

TRADÍCIÓ ÉS INNOVÁCIÓ AZ ÖNÁLLÓ VÁLLALKOZÁSOK ELINDÍTÁSÁBAN, EGY ÉLETÚT ESEMÉNYEINEK TÜKRÉBEN

PUSKÁS-VAJDA ZSUZSA*

Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet, Budapest

(Beérkezett: 2007. február 14.; elfogadva: 2007. október 20.)

A szerző a hagyományos helyi ismeretek és az innovációra való képesség egyéni problematikáját vizsgálja a 20. századi Magyarország gyorsan változó kontextusában. A helyi elittel szoros kapcsolatban álló családban, 1932-ben született asszony élettörténetét elemezve egyrészt bemutatásra kerül a különböző társadalmi kontextusokban és életszakaszokban szervezett profit és nonprofit vállalkozások sora, másrészt az, ahogyan az új kihívásokkal való megküzdésben a kitűnő képességekkel rendelkező asszony a kulturális és anyagi erőforrásait, társadalmi tőkét, a saját és az ősei tapasztalatait használta. Bemutatjuk azt is, hogy a hagyományos utak elzáródásánál hogyan talál új utakat. A generációk közötti kapcsolatokat és konfliktusokat elemezve a szerző arra keresi a választ, hogy a megörökölt kulturális tőke átvételét miért utasítja vissza a fiatalabb generáció, és miért nem tudják a szociális intézmények és kulturális mintázatok határait újrarajzolni. Adatgyűjtés: terepmunka, önkitöltős kérdőív, félig strukturált és narratív technikával készített interjúk, helytörténeti források és a helyi sajtóban közölt adatok.

Kulcsszavak: élettörténet, paradigmatis megközelítés, hagyományos helyi ismeretek/tudás, kreativitás, innováció, intergenerációs kapcsolatok, intergenerációs konfliktusok, társadalmi tőke, kulturális tőke, szolidaritás, vállalkozás, önkéntes társulások

Epresen¹ 1998 és 2003 között az önkéntes társulások genezisének és működésének sajátosságait kutattam, azzal a céllal, hogy a terepen gyűjtött adatokból megrajzolhassam a jellemző mintázatokat és az azok közötti kapcsolatokat.

* Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet, 1089 Budapest, Nagyvárad tér 4.
E-mail: vajda.zsuzsa@gmail.com

¹ Az adatgyűjtést az NKFP 1/017/2001. sz. pályázata tette lehetővé. A település és az adatközlők nevét megváltoztattam.

Az egyik kulcsinformátorral készített, több szakaszban felvett életút-interjú szövegét elemezve² értettem meg, hogy az önkéntes társulás, a non-profit vállalkozások szervezése az életút során szervezett vállalkozások egyike és az ehhez szükséges készségek elsajátítása kora gyermekkorban kezdődik (Putnam 2000, 405), illetve a fiatalkori tapasztalatok fontos előzményei a későbbi tanulási folyamatnak, ismeret- és készséggyarapításnak. A mikéntre vonatkozó kérdés felveti általában a tanulás, ezen belül a hagyományos helyi ismeretek átadás-átvételének problematikáját. A társadalmi és kulturális reprezentációkat terepmunka helyzetben kutató, leíró és elemző antropológiai munkákban az egyéni tanulási és jelentéstulajdonítási folyamatok mikéntje iránti érdeklődés folyamatosan jelen van (összegzően lásd Bloch 2006), már Ruth Benedict is hangsúlyozta, hogy „az egyéni keret, a múltbeli élményekből származó formák fontosak, és nem hagyhatók figyelmen kívül” (1934; magyarul 1997, 258).

Jelen elemzés egy életút példáján mutatja be, hogy egy hosszú, mozgalmas társadalmi változásokban bővelkedő élet során a tevékenységek, az egyéni értelmezési keret, a jelentéstulajdonítási mechanizmusok hogyan működnek, változnak.

A holisztikus elemzés központi színtere a munka világa. Beszélgető-partnerem elbeszéléséből nyilvánvaló, hogy az élet (egyik) értelme a jól elvégzett munka. Fontos kiemelni, hogy a munka definíciója a hagyományos parasztgazdaságok világában megfogalmazódott, a saját egyéni beosztás szerint, egyéni érdekeinek megfelelően végzett tevékenység: „...ha valaki valamit szeretettel csinál, vagy szeret csinálni, akkor azt talán élvezi. Nem? És ha nem fárasztó részemre, ha egészséges vagyok és nem fárasztó, és szeretettel csinálom, akkor az olyan, mintha úgy örömet szerzek a másíknak is, nem? Vagy én nem tudom, de én ezekbe nem fáradok ki” (0773–0777)³.

A harmincas években született Berta néni elmesélt élettörténetéből megérthető, hogyan váltakozik a profitorientált és nem profitorientált vállalkozások sora az életút bizonyos szakaszaiban, hogyan használja a saját erőforrásait és társadalmi kapcsolatait, hogyan merít erőt a család régi megküzdési példáiból, hogyan sikerül a hagyományos életpálya elzáródásaikor (Wengraf 2001, 319) alternatív utakat találnia. Az interjúkészítés

² Az életútinterjú elemzésénél háttéradatként használom a résztvevő megfigyelés adatait rögzítő terepmunka-napló feljegyzéseimet, a terepmunkám során felvett önkitöltős kérdőívek adatait, a helyi írott sajtó és a helytörténeti források adatait.

³ Az interjúidézetek sorszámait a 2000-ben, több alkalommal rögzített beszélgetés Atlas-ti tartalomelemző programban generált textfile sorait jelölik.

időszakában egy küzdelmes és sikeres életpálya eseményeiről beszélt, különös jelentőséget tulajdonítva az elődöktől tanultak megőrzésének.

Tanulmányomban tehát egy idős asszony életének eseményeit elemzem, értelmezem. A paradigmaticus gondolkodásmód jegyében azt vizsgálom, hogy Berta néni életében milyen forrásokra vezethető vissza azoknak a diszpozícióknak a kialakulása, változása, amelyek a társadalmi valóságban való cselekvést és annak értelmezését lehetővé teszik, milyen elemekből épül életstratégiája, és hogyan változott az évtizedek során.

MÓDSZER, ÉRTELMEZÉSI KERET

A biográfiai/élettörténeti megközelítés elméleti megalapozásának kezdete, majd általános elterjedése a társadalomtudomány minden területén a hetvenes évekre tehető (Bertaux 1976). A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején már különböző iskolákról beszélhetünk, ahol a néprajzosok, antropológusok, empirikus kultúrakutatók, pszichológusok mellett már a szociológusok is megjelennek. Az adatgyűjtés és feldolgozás mikéntje körül élesedő szakmai viták tüzeiben éles különbségek fogalmazódnak meg a német, francia és angol iskola elképzelései között. Az egyik legtöbb vitát kiváltó eltérés az, hogy vajon realitás vagy egy irodalmi fikció az elemzett élettörténet. Az „új német” vagy más nevén „objektív hermeneutikai” iskola a koherenciatermelés mikéntjének sajátosságaira fókuszál, a francia realista megközelítés az interpretatív antropológia hagyományait továbbvívve, történelmi és recens adatokat együtt elemezve, a vizsgált jelenséget generáló folyamatot akarja leírni, megérteni. Az angol Tom Wengraf a német BIM módszert fejleszti tovább, és az amerikai elemzésekben is a német iskola tanai köszönnek vissza.

Abban mindenki egyetért, hogy az élettörténet strukturált én-kép (összefoglalóan lásd Miller 2005). A szakirodalom angol és német szerzői különbséget tesznek a „lived life” és a „told story” között (Rosenthal 1990, Rosenthal 1995, Rosenthal 2003; Chamberlayne és mtsai 2000; Wengraf 2001). A hermeneutika felől közelítő Widdershoven hangsúlyozza, hogy egyrészt az élet egy történetekben és azokon keresztül zajló interpretációs folyamat (Widdershoven 1993), másrészt az élet és a történet belsőleg összefonódik, a történet a tapasztalatokat interpretálja, azok jelentését teszi explicitté. Ross (1997) az egyén és társadalom problematikája felől közelítve próbálja feloldani az eltérő történetverziók ellentétességét. Szerinte két logika szervezi az élettörténeteket, az egyik a társas környezet logikája, ami pozicionálja az egyént, a másik az egyén személyes életének a logikája, aki írja vagy elmeséli az életét. Bourdieu (1984) szerint ez adja a

történet külső és belső logikáját, és ahol a két logika keresztezi egymást, ott létezik az ún. biographical illusion. De ki mondja meg, hogy hol esik egybe?

Berta néni elmesélt élettörténete is jól példázza, hogy tények és interpretációk sorából szerveződik az elmesélt élettörténet (Bertaux 1997; Bertaux és Thompson 1997). Az adatközlő azokról a kontextusokról mesél, ahol az élete zajlott, arról, ami történt, hogyan és miért történt, mit gondolt a történetekről, hogyan reagált, vagy nem reagált a helyzetekre, hogy megvalósítsa tervét. Értelmezései segítik a tények, események megértését is.

Tanulmányomban az egyén teljes élettörténetét az elbeszélő szempontjából vizsgálom, a holisztikus-tartalmi olvasat mentén arra figyelve, hogy mi történt, ki vett részt az eseményekben. Elfogadva, hogy az élet olyan, mint egy metróvonal (ahogy Bourdieu mondja), ahol az állomásoknak nincs értelme önmagukban, csak egy nagyobb struktúra részeként, ezért szükséges a történeti perspektíva bevonása. Az interjúk feldolgozása során az események sorára és nem az azoknak tulajdonított jelentésekre vonatkozó adatokra fókuszálok, különös figyelmet fordítva az események etnografikus leírására (Bertaux és Thompson 1997, 13).

A holisztikus-tartalmi olvasat mentén a paradigmaticus (Lieblich és mtsai 1998) elemzés/értelmezés szabályai szerint az élettörténet eseményeit elemzem. Egy új, tömörebb narrációt generálva, tények, szereplők segítségével a vállalkozások sorát mutatom be, a profit- és nonprofit-orientált vállalkozások hasonló mintázatát. Elemzésem során az egyén személyes életének logikáját követve az elmondott történetekben megfogalmazott, interpretált eseményeket és tapasztalatokat tényként kezelem.

AZ ELEMZÉS DIMENZIÓI

Az élettörténetek vagy más narratívák elemzésekor szükségképpen számolnunk kell a holisztikus versus kategoriális és a tartalom versus forma független dimenzióval (Lieblich és mtsai 1998). A két dimenzió végpontjain a különbségek világosan megfogalmazhatók, az elemzések során az adott szöveg valahol e két dimenzió metszéspontjában helyezkedik el.

A holisztikus-tartalmi olvasaton belül, attól függően, hogy az elemzés célja a megértés vagy a segítség, az élettörténetek értelmezésekor a szakirodalom különbséget tesz a narratív és a paradigmaticus elemzési mód között. A két gondolkodásmód alapvetően különböző, és egymásra nem redukálható. A paradigmaticus elemzési mód megpróbálja tükrözni a valóságot, a tényeket. A narratív elemzési mód a történetkonstruálás mikéntjét vizsgálja, azt, ahogyan az élet értelme megfogalmazódik a történetben.

A pszichológiakutatás és a pszichoterápia egyaránt a narratív gondolkodásmódot részesíti előnyben a paradigmátikus elemzéssel szemben, így segítve klienseit az értelemkeresési folyamat megértésén túl az új értelmezési keret megépítésében, a megélt tapasztalatok új megfogalmazásának megtalálásában.

Az elemzés sávjának pontosabb meghatározását segíti a történeti és az életút perspektíva bevonása. Az általam elemzett életút Berta néni mindennapi életét, azt a „színpadot” mutatja be, ahol a történelem közvetlen módon megtörténik, ahol láthatóvá válik, ahol jelentéssel teli minőségében megragadható (Wehler 1988, idézi Niedermüller 1992, 77). A történeti perspektíva láthatóvá teszi azt, ahogyan a történelmi események és körülmények befolyásolták, alakították a különböző korcsoportok élettapasztalatait (Hareven 2000). Lehetővé teszi továbbá annak a folyamatnak egy lehetséges megértési módját is, ahogyan a történelmi események és a hagyományos helyi ismeretek/kulturális örökségek által meghatározott élettapasztalatok az egyén alkalmazkodását befolyásolják. Az életút paradigma a társadalmi korral operál és nem a kalendáriumi évekkal, az ún. nagy történelem eseményei és a társadalom normatív szabályai alapján vázolja az életút perspektíva fontosságát (Hareven 2000). Egy másik megközelítés az egyént helyezi vizsgálata középpontjába, azt a folyamatot, amely során kialakul a gyerekből a közösség normáit ismerő, szociálisan felnőtt egyén (Bertaux 1994). Bertaux ezt a folyamatot antroponomikus produkciónak nevezi. Ezen folyamat során inkorporálja az egyén a közösség tag értelembe vett tudását, és zajlik azon diszpozíciók kialakulása, amelyek a társadalmi valóságban való cselekvést és annak értelmezését teszik lehetővé (Bertaux 1994; Bourdieu 1984). Ahogyan George H. Mead (1959, 200) jóval korábban megfogalmazta: „He is what he is in so far as he is a member of this community, and the raw materials out of which this particular individual is born would not be a self but for his relationship to others in the community of which he is a part.” Andorka (1997), Bertaux és Bertaux-Wiame (1997) valamint Semenova (2002) empirikus vizsgálatainak eredményei is azt igazolják, hogy egy korábbi életszakaszban inkorporált ismereteknek, készségeknek és a kialakult diszpozícióknak meghatározó szerepe van a nagy társadalmi, gazdasági változások közepette.

Az erőforrások sorában a kapcsolatok, a családi, rokoni és az egyéb társadalmi kapcsolatok kiemelkedő szerepét – pl. az életpálya alakulásában –, hatását az egyén egészségi állapotára könyvtárnyi szakirodalom hangsúlyozza (Orford 1992; Granovetter 1974; Bourdieu 1986; Werner és Smith 2001). Vizsgálatom adatai indirekt módon Bertaux megállapításait támasztják alá, aki szerint minél nagyobb az általános társadalmi verseny („generalized social competition”) – amikor az egyének már magukra maradnak

a piacon –, annál fontosabb az egyén vagy a nukleáris család számára a szülőktől vagy rokonsági csoportjától kapott megerősítés (pl. kapcsolat-háló, információ, együttérzés).

Tanulmányom kontextusában a vállalkozás, mint az önálló tevékenységre való képesség/bátorság, nem csupán a gazdasági vállalkozást jelenti. A profit- és nonprofit-orientált vállalkozásokat váltakozva vagy párhuzamosan működteti az egyén, és azonos készségek, ismeretek szükségesek mindkettőhöz.

A vállalkozásokat mint az új társadalmi elvárásokra, az addig ismeretlen élethelyzetekre adott kreatív válaszokat (Rosaldo és Mtsai 1993), másodlagos innovációkat vizsgálom, a kreativitást, abban az értelemben, hogy az emberi tevékenység a létező kulturális gyakorlatot transzformálva a közösség vagy annak egyes tagjai számára új értéket kínál. Az innováció fogalmát a Robert Merton által megfogalmazott jelentésében használom: „evidence bearing upon forms of response to anomie encompassed in the affectively and ethically neutral concept of »innovation«: the use of institutionally proscribed means for attaining a culturally valued goal” (Merton 1968, 235). Fontos hangsúlyozni, hogy a már létező, tradicionális, kulturális formák új felhasználását, tehát a másodlagos innováció mikéntjét vizsgálom, azt a folyamatot, amikor az aktor a saját kulturális értékeit, ismereteit, képességeit addig ismeretlen módon használja fel kitűzött céljának elérése érdekében. Egy adott társadalom fiatal generációja az ismétlések mellett, azokkal párhuzamosan mindig szelektál, átdolgozza és átalakítja a megörökölt ismeretek, készségek bizonyos részét. Tanulmányomban egy idős asszony próbálkozásait mutatom be, aki a társadalmi változások szorításában használta kreatívan kulturális tudását.

ELEMZÉS

Tehát az elemzés Berta néni életútját követve a 20. század kollektív és egyéni lehetőségei és akadályai mentén halad. Berta néni is – mint megannyian az ezerkilencszázas évek első harmadában Közép-Kelet-Európában született kortársai közül – sok új helyzettel birkózott meg. Számos, korábban soha nem látott, soha ki nem próbált helyzetbe került, a szó tágabb értelmében vehető vállalkozásba kezdett, elvált, gyerekeit egyedül nevelte, kilépett a rokonsági csoport kölcsönös segítség intézményének bizonyos szeleteiből, a megszűnő közösségi kontroll normáit inkorporálva autonóm módon szervezi életét, annak gazdasági és kulturális dimenziót.

Berta néni elbeszéléseiből kirajzolódik a Bertaux (1994) által anthropomikus produkciónak nevezett folyamat, ami során a gyermek szociális

felnőtté érik. Elemzésem során az életpálya folyamatában felbukkanó, arra ható szereplőkre és eseményekre fókuszálok. Az elmesélésben felbukkan a Berta néni születése előtt megtörtént események is, amiket a családi legendárium őrzött, őriz. Tehát az élettörténet mesélése a Berta néni születése előtti időkre is visszanyúlik.

A történet helyszíne, Berta néni szülőfaluja, ma Budapest agglomerációs körzetéhez tartozik. A településen élők mindennapjaiban, lehetőségeiben az 1920-ban megépített vasút nagy változásokat eredményezett, egyrészt lehetővé tette a földművelés mellett az egyéb foglalkozási formák kialakítását, másrészt a jobb lehetőségek, pl. a vasútnál vállalt munka, piacozás véget vetett a tömeges Amerikába irányuló kivándorlásnak.

Beszélgetőtársam nő, aki a harmincas évek elején a helyi társadalom gazdasági és kulturális elitjéhez tartozó családban született, miközben „(...) a paraszt gazdaemberek, meg a parasztok között nőttem föl, mert ugye azok voltak nekünk a rokonság” (0410-0412).

A tizenkilencedik század hetvenes éveiben született apai nagyapja fiait már tanította. A kockázatvállalás és a veszteség helyreállításának egyik családi példáját a család polgári iskolát végzett fia generálta. Takarékszövetkezeti alkalmazottként a harmincas években tetemes hiányt halmozott fel. Szülei a családi ház eladásából fizették vissza a hiányt. A család ezt követően az egyik dunai szigeten bérelt tanyát, ott legeltette a falu gazdáinak fiatal teheneit, és ott termesztett zöldséget, amit az erre fonatott kosarakban szállított Németországba. A szükséges pénz megszerzése után költöztek vissza a településre, és állítottak hálából útszéli keresztet.

Édesapja (1905) vőnek ment. Ez a helyi viszonyok között azt jelenti, hogy a lányos házba költözött, „a ház a felesége nevének marad örökre, a férjé a haszonélvezet”. Szülei kereskedtek. Pestre vitték eladni saját termékeiket, az ott vásárolt árut a helyi piacon értékesítették. Édesapja közéleti ember, kulturális-szociális tevékenységekkel őrzi „saját nevét”. Katolikus Spóregyletben pénztáros, a kulturális egyesület szervezője. A helyi Önkéntes Tűzoltó Egyesületben, az egyháztanácsban, a Katolikus Spóregyletben vállalt szerepet. Berta néni emlékezik a Spóregylet tevékenységének bizonyos mozzanataira: a Spóregylet tagjai a litánia előtt egy órától minden vasárnap fizettek be, „művelődési házban”, egy elkülönített kis részben gyűjtötték össze a pénzt, amit aztán a Hitelszövetkezetben helyeztek el. Berta néni emlékszik még a nagy keménytablájú füzetre, amiben a kamat, bevétel, kiadás rubrikákat töltötte ki édesapja. Karácsonykor fizették ki, úgy emlékszik, a megspórolt pénzt. A Petőfi Kör Spóregyletet a helyi reformátusok működtették.

Szülei házasságából két gyermek született. Míg szülei kereskednek, Berta nénit anyai nagymamája neveli, tőle látja, hallja a nemi szerepek és a

közösségi élet példáit, szabályait. Anyai nagyapja szabó, „parasztruhákat” varr. A család szomszédja és a nagymama bizalmasa a jegyzőné, aki fő szervezője a helyi kulturális-társadalmi életnek. Berta néni anyai nagymamája a katolikus nőegylet többi tagjával teadélutánokat szervez, a jegyzőné által betanított színdarab után. „Ott segédkezett az orvos, az állatorvos, a patikus felesége is, fehér kötényben kínálták a teát, süteményt, igaz, a parasztasszonyok mosogattak. Ott voltak. Azt mondják, hogy lenéztek a parasztot. Nagyságos asszonynak szólítottuk, de nem néztek le. Oda jártak hozzánk. Szerették ott, mert minden olyan egyszerű és tiszta – mondták” (108–113).

A család státusa a helyi társadalomban: „paraszt gazdaemberek”. Beszélgetéseink során Berta néni soha nem értekezett a helyi társadalmi különbségekről, csupán különbséget tett elbeszélésében a parasztok és a paraszt gazdaemberek között. A külső szóhasználat a paraszt gazdaembereket nevezte kuláknak. A család az egyházban és a közösség egyéb színterein vállalt feladatainak is köszönhetően széles kapcsolathálóval rendelkezett.

Berta néni gyermek- és ifjúkorában részt vett a felekezeti nevelés minden formájában: Szívőárda, Kislánykör, Kalász. Berta néni ebben az időszakban tanult meg sok apró, a szervezéssel és irányítással kapcsolatos készséget, és találkozott élete egyik fontos példaképével, iskolai tanítónőjével, aki éneket, imádságot, illemtant, viselkedést tanított. Évente egyszer elvitte a gyerekeket Márianosztrára kirándulni, és bevonta őket a közösségi munkába: „a Szívőárda tagok előbb kijöttek a templomból, és a kijövőknek adták el az újságot. »Szív újságot tessék« – kiabáltuk a templom előtt. 10 krajcár volt az ára” (6–11).

Szintén a tanítónő vezetése alatt a Kalász (nagylánykör) lányok sorában a ritualizált események fontosságát tanulja meg. Az „egyenruhás” Mária-lányok – fehér kék: fehér szoknya, fehér csipkés pruszlik, az ujjába kék szalagot fűztek és kék volt a kötény – a templomi esküvő keretében búcsúztatták férjhez menő társaikat. A Kalász lányok sort álltak a bevonuló násznépnek, majd az oltár két oldalánál álltak a mise ideje alatt. Mária-éneket énekeltek. A menyasszony ajándékot is kapott, Mária-szobrot, vagy, mint Berta néni, feszületet.

Berta néni a huszadik század negyvenes éveiben a helyi szokásokat követve tizenévesen ment férjhez, a falusi bíró polgári iskolát végzett fiához. A házasságkötés éve nemcsak magánéletében fontos dátum, ez az ún. „fordulat” éve is, amikor az alakuló és remélt demokratikus többpártrendszer felváltja az egypártrendszer. Ettől az évtől – a túl szélesen értelmezett – kormányrendelet tiltja be mindenféle önkéntes társulás működését, szervezését, és korlátozza a gyülekezési jogot.

A helyi szokásjogban a házasság időpontja egyben átmenet a felnőttek, a helyi társadalom normatív szabályait ismerő és alkalmazó szociálisan felnőttek csoportjába. Ennek egyik színtere a háztartás, ahol a gyermekkorában inkorporált gyakorlatot valósítja meg. „Nem, hát ez hozzátartozik, mert azt mondja, mit mond a közmondás, ugye a tisztaság fél egészség. Itt parasztemberek laktak, tehát egyet elmondok, mikor eljött hozzánk (...), hát mindig megfordultak, mert édesapám közéleti ember volt, és az apósom bíró volt, ugye, mikor már férjhez mentem, és eljött hozzánk a tanító úr, akkor mindig mondta, hogy úgy szeretek ide gyönni, (...) mert olyan egyszerű ez a lakás, de ez olyan tiszta. Mert hát tetszik tudni, a régi bútorok voltak, amik ott vannak [a falumúzeumban], akkor azok a szőttes szőnyegek voltak, azon a széles padlón voltak, gerendás mennyezet, és hát igyekeztünk mindig rendben tartani. Mert minden szombaton padlót síkáltunk, ugye hét közben nem értünk rá, de szombaton mindig valaki otthon maradt, mikor kicsi voltam, anyám. Akkor nem ment ki fél nap dolgozni a határba, hanem az összes padlót, tisztaszobától fogva minden fel volt síkálva, (...) kefével. Olyan volt, mint a gyúródeszka. És akkor pedig csizmával is begyűttek az emberek, akkor nem vetették le a csizmákat, meg mink is a csizmákat. És hát persze így tanultuk na, hogy tiszta legyen mindenhogy” (873–890).

Házasságukból két gyermekük született. 12 év házasság után elváltak. Arról, hogy kapcsolatukat az 50-es évek gazdasági-társadalmi változásai befolyásolták volna, sohasem beszélt Berta néni. Gyermeküket egyedül nevelte. Munkát vállalt. Anyagi függetlenségét a helyi ÁFÉSZ-ban végzett munkájával biztosítja. Megszervezi a csigabegyűjtést, kidolgozza a szortírozás, csomagolás, rakodás logisztikáját. Sikeres és sok pénzt keres. Házat épít. Ebben a munkakörben ismerkedik meg az ÁFÉSZ munkáját Budapestről koordináló külkereskedővel, akiről tudni véli, hogy zsidó. A külkereskedő, mint „fontos másik” nemcsak a kereskedői munkához szükséges készségeket tanítja meg, hanem a gyermekek pályaválasztását is befolyásolja. Gyermekük a külkereskedő tanácsára vendéglátó-ipari szakmát tanulnak. A gazdasági integráció legalább olyan fontos, mint a kulturális integráció. Kulturálisan integrált, de ez nem elégséges a megváltozott társadalmi környezetben az önálló élethez. 1964-ben a Nőszövetség elnöke, a helyi hagyományőrző csoport vezetője lett. A radikálisan átalakított helyi gazdasági kontextusban a folyamatosságot a helyi hagyományok továbbvitele jelenti. Berta néni megkérte hajdani iskolai tanítónőjét, hogy járjon el a próbákra és tartson fegyelmet. Tíz évig el is jár a próbákra. Ő mondja meg, hogyan kell egy verset elmondani, mit kell hangsúlyozni, hogyan kell felállni a színpadra. „Rám nem hallgattak volna” – mondja Berta néni (26–30).

Később, amikor a tanítónő meghalt, a Kalász lányok (az 1926–1932 között születettek csoportja) elkísérték utolsó útjára. Berta néni szervezte meg ezt is, sajátos értesítési stílusa szerint. Körbe szaladt, mint mondja. Nem megy el ilyenkor mindenkihez, akiket felkeres, azoknak elmondja, hogy feltétlenül szólj ennek és ennek. Azok meg szóltak. Negyvenen álltak körül a sírt, mindenkinél volt egy szál szegfű, és énekelték a Mária-éneket, amit hajdanán tanultak. A koszorú, amit együtt vittek, fehér szegfű volt kék szalaggal, a hajdani Kalász lányok színei (32–39).

Az új eseményt a vállalkozások sorában a 70-es évek piaci lehetőségei, a piacorientált reformok adta körülmények teszik lehetővé. Erre az időszakra gyermekei már végzett szakemberek. Mint elbeszéléséből kiderült, gyermekei a környék legjobb vendéglátóegységeiben végeztek szakmai gyakorlatot. Gyermekei szakirányú képzettsége teszi lehetővé, hogy 1974-ben egy büfé megnyitásával saját önálló gazdasági vállalkozást indíthatnak. Vendégköre gyorsan nőtt, házi kosztja hamarosan messze földön híres lett. Az éttermet az évtizedek során több szakaszban nagyobbította, korszerűsítette, legutóbb a rendszerváltás után. Fiú unokái a kilencvenes évek elején külföldön is tanulták a vendéglátószakmát, ott szereztek szakmai gyakorlatot és ismereteket a nemzetközi konyha terén. A rendszerváltás után az étterem vezetését fokozatosan átengedte fiú unokáinak.

A rendszerváltás után nyomban megalakította a Keresztény Női Kört. Az ökumenikus jótékonyági egyesület szervezte meg a településen az első, felekezetektől független ifjúsági csoportot. Berta néni látta, hogy „sem-mijük sincs” a fiataloknak. Realizálta, hogy van egy generáció, akik se eszközzel, se az önszerveződéshez szükséges készségekkel, se tudással nem rendelkeznek ahhoz, hogy „mi” tudatot építsenek. Berta néni generációja még emlékezett, vagy az elmesélt történetekből ismerte az ifjúság kompetenciaterületét a két világháború közötti Epresen, a fiatalok szerepét, helyét a helyi közéletben. A II. világháború végéig a szakmák, felekezetek alapján szerveződött bálakat a cigányfogadó legények szervezték, és a Katolikus Legényegylet kezdeményezésére helyezték le a művelődési ház alapkövét 1943. szeptember 1-én. A több átalakítás után ma is művelődési házként működő intézmény építési költségeit jótékony célú rendezvények és előadások bevételéből finanszírozták.

A Keresztény Női Kör szervezésében az első ifjúsági bál megrendezésére 1991 farsangján került sor. A csoport célja, hogy a kiemelt kulturális gyakorlatok (praxis) betanításával és az elmesélt történeteken keresztül a fiatal generációnak megtanítsák azt a kulturális nyelvet, amelynek átadását a rendszerváltásig nem tartották szükségesnek. A válogatást az átadó csoport végzi, az átvételre kiválasztottak elképzelt érdekei szerint. „Azon a télen farsangkor [1991] már rendeztünk egy ifjúsági bált. És ezt már az

ifjúságnak a javára. Javarészt reformátusok voltak, mert a tiszteletes asszonyék nagyon összefogtak. De hívtam közéjük katolikus gyerekeket is. [egy] tanárnőt felkértük, hogy tanítson be egy táncot. Ezek táncolták a bálnyitót fekete ruhában. Meghívtam a református papot is, a katolikus papot is, meghívtam polgármester úrékat is. És ugye ezeknek egy külön helyet biztosítottunk. És az ifjúságnak oda kellett menni. Vettünk egy-egy italt vagy desszertes dobozt ugye a hölgyeknek. És így köszönték meg, ugye az ifjúság, hogy megköszönjük a tiszteletes úrnak, a tiszteletes asszonynak, a polgármester úrnak meg a katolikus papnak is, mert az is hozzájárult, az is segített már a szervezésben. És ott voltak a bálnak a feléig, addig, míg a tombolákat ki nem húzták. A tombolákat is ő velük szedtettem össze, a gyerekekkel. Hogy hozzátok el otthonról, ami nektek nem kell, könyvek, vagy varrottas, vagy egyebek, ami nektek nem kell. És abból összejött egy összeg, amit mi az ifjúság részére fordítottunk” (1554–1571).

A bál bevételeiből éveken át a fiatalok szórakozási és művelődési lehetőségeit fedezték, a múlt megismerésének igénye és a modern lehetőségek használata egyaránt megjelent: „...a Keresztény Női Kör a keresztény ifjúsággal összefogva egy videót vettünk a református-katolikus egyház fiataljainak, egy televíziót hozzá ugyanúgy mind a két, a református-katolikus ifjúságnak. Akkor következő évben ugyanúgy megrendeztük ezt az ifjúsági bált, egy más, a gyertyafény keringővel. Akkor ugyanúgy összejöttek pénzek. (...)

Ami akkor [1992] összejött, abból elvittem az ifjúságot a Schönburgi (sic!) kastélyba, két autóbusszal mentünk. Két napos volt. Ezt arra fordítottuk, hogy ismerjék meg, hogy ugye Ferenc (sic!) császár meg az Erzsébet királyné honnan kerültek ide.

(...) elvittük szép helyekre őket, több helyre elvittük őket, mert voltunk Szilvásváradon is, két napot töltöttünk, meg Egerbe, meg minden olyan nevezetes helyen, ahol tényleg (tanulhattak valamit). Azt hiszem három vagy négy helyen voltunk az öt év alatt. És tényleg először nagyon rendezsen viselkedtek, nem volt semmi panasz. Még olyat is csináltak, hogy mikor Fertődön voltunk, ott volt a zenekar is, mert azt is vittük, a zeneiskolából, mert mondtam neki, hogy jöjjenek, hozzák a zeneszerszámokat is meg mindent, és akkor hát valahol ha leállnak, akkor, akkor zenéljenek, meg mit tudom én mi. És ott a gyerekeink, ezek a gyerekek eljárták még a gyertyafény keringőt, úgy civilben, a fertődi kastélynak az udvarán. És utóbb letettek egy kalapot, és annyi pénz összejött neki, valami 2000, nem tudom mennyi, ilyen külföldiek beledobáltak. És annyira lelkiismeretes volt, az a fiú vezette őket, aki most református pap” (1575–1742).

Ebben az időszakban Berta néni nagy hangsúlyt helyez a történelem és a történelmi emlékhelyek szerepére az identitásépítésben. A saját hely –

Ifjúsági Klub – megszervezése is foglalkoztatta a zömmel nagymama korú felnőtteket. A város főutcáján megüresedett, és a polgármesteri hivatal birtokába került lakóház erre alkalmasnak látszott. „ És akkor közben én megkaptam ezt a helyiséget, ezt a házat, mert akkor innen kiköltözött az irodák, (...), és akkor én ezt elkértem a polgármester úrtól, mert tudtam, hogy üres. És mondtam neki, hogy nem-e kaphatná meg a Keresztény Női Kör, meg a keresztény ifjúság ilyen klubhelyiségnek, ahol a fiatalok is tudnak szórakozni, ne a kocsmába menjenek, meg ne ide, oda, meg az úton mászkáljanak, hanem hát legyen nekik egy helyiség, ahol ellesznek. És akkor a polgármester úr első szóra azt mondta, hogy na gyűjön el holnap, majd megbeszélem valakivel, és gyűjön el holnap, és megmondom. És amikor másnap elmentem, azt mondta, hogy megy a dolog. Úgyhogy akkor mi ezt rögtön kimeszeltettük, arra végig jöttek fiúk, kimeszelték” (1602–1614).

A várostól használatba kapott és saját munkával felújított épületbe eszközöket vásároltak saját forrásból, a báli bevételből. A táncitanítás is önkéntes alapon zajlott. „Ezek 14 éves kortól, voltak még 22–23 évesek is, ilyen nőtlen fiúk. Úgyhogy nagyon szép csapat volt. És akkor következő évben [1993] ... jött az unokám, az tanította őket, polkát táncoltak, hát ami önekik tetszett, nem népi” (1622–1625).

„Szóval így összejöttek ezek a pénzek, és akkor vettünk ide egy biliárdasztalt nekik, hogy azért akartam azt is, hogy itt legyen nekik egy szórakozási lehetőség. És abba a biliárdasztalba belerakják azt a 20 forintosokat. Mert úgy volt velük megbeszélve. Mert az úgy megy, ha beleteszi a 20 forintot. Az első elszámolásnál össze is jött, most így nem tudom pontosan, de benne van a pénztárkönyvben, hogy mennyi jött össze” (1639–1645).

A felnőttek irányításával megteremtett keretfeltételek és a felnőttek részéről megszavazott bizalom lett a klub induló tőkéje. „Utána adtam egy bizalmat az egyik fiúnak, a 23 éves fiúnak, hogy kapsz egy kulcsot, és ide bejöhettek esténként, és itt biliárdozhattok, meg hát szólhat a zene, ahogy akarjátok, még a plébános úrral is megbeszéltem, hogy nem zavarja, ha hangosan szól a zene, mert most ez a divat. Azt mondja nem, (...), legalább nem érzem magam egyedül. Úgyhogy nem volt probléma semmi, eljártak ide szépen, de utóbb valamelyik föltörte a kasszáját a biliárdasztalnak. Hogy ki volt, senki sem vállalta el, mert mikor nyitottuk volna ki, nem tudtuk kinyitni, mert ugye nálam volt a kulcs, nem tudtuk kinyitni, és akkor kisült, hogy nincs is benne pénz, hanem valahogy fölfeszítették, és akkor kiszedték a pénzt, és akkor többet nem raktak bele, hanem csak úgy játszottak. Szóval ilyen dolgok is voltak, amin mondjuk én nem ütköztem meg. Akkor azt mondtam nekik, hogy rendben van, akkor nem lesz a bi-

liárdasztalból semmi sem, hogy ebből ti valahova elmenjete, vagy spóroljatok, ha így viselkedtek, akkor nem lesz belőle.

Na és akkor csak tovább csináltuk, és mikor már látták a Művelődési házban, hogy ez nagyon jól megy, meg a gyerekek szeretnek idejárni, mert még a szilvesztert is itt tartották. Ugye megengedtem nekik, hogy hozzanak ilyen jazz-orgonát, hogy legyen, főzzenek. Eljött az egyik apuka, itt főzték kint a gulyáslevest meg a pörköltet kint, még fát is hoztam nekik, hogy na, minden legyen nekik, csak bográcsot hozzátok. És akkor névnapokat itt tartották, azt is szintén ott kint főzték, itt bent terítették, mert akkor még üres volt, csak asztalok voltak meg padok, és jól érezték magukat. Táncoltak az egyik helyiségben.

Én soha nem voltam itt, hogy én állandóan itt voltam. De volt, mikor éjjel 1 órakor is fölkeltem, autóba ültem, és eljöttem titokban ellenőrizni, hogy mi van. Eljöttem, volt olyan este, hogy háromszor állított meg ugyanaz a rendőr itt a sarkon, azt mondja, hova jár maga? Már harmadszor állítom meg. Mondom neki, hogy van nekem egy ifjúságom, és én ezeket nézni akarom, mert bizalmat adtam nekik, és én ezt akarom látni, hogy mit csinálnak. (...) Soha. Soha. Egyetlen egyszer jöttem be, mikor olyan dolgokat tapasztaltam, mert az udvarban is végigmentem kint, erre, hátra, mindenfelé, és olyan dolgot tapasztaltam, ami nem a mi gyerekeink voltak, hanem teljes idegeneket hoztak a végén ide, mit tudom én kik voltak azok, nem is ismertem, és olyan állapotban találtam, ami nem ide illő. (...) Hát össze voltak, ott feküdtek kint az udvaron. Akkor mondtam nekik, hogy ti először is nem ide tartoztok, mondtam neki ott rögtön, hanem azonnal szedd össze magad és kifelé az udvarból, de nagyon gyorsan. Ez éjjel volt. És akkor volt köztük egy-kettő, akinek nem tetszett, mert az az ő barátja, mondtam neki, hogy nézd, engem az nem érdekel, hogy a te barátod, de te azt nagyon jól tudod, hogy itt mi a követelmény. Hogy ez a klub, ez nem diszkó. Ez klub, és tirátok fölnezz a falu, mert ez a 20 vagy 30 gyerek ez olyan helyen szerepel, ahol a községnek az eleje van, ahol a községnek a vezetői vesznek részt a ti műsoraitokon. Ez nem egy ócska diszkó klub, ezt vegyétek egyszer és mindenkorra tudomásul. Ez egy klubhelyiség, ahova olyan barátot hozz, mint te vagy, akiben én megbízhatok. Mert az erkölcs, az elég sokat számít. Szóval tartottam én nekik ilyen lelki ebédeket, persze. És akkor volt, amelyik megfogadta, volt, amelyiknek nem tetszett. Na és akkor az lett a vége, ez ment vagy öt évig, és akkor a kultúrházban is ugye ők akkor semmit sem csináltak annak idején, és akkor kezdtek kapizsgálni, hogy ők is rendezhetnek valamit ugye. És akkor meghívták ezeket a gyerekeket. Hatan mentek el (...) hívtak minket jegyet kezelni a kultúrházba, pénztárba, meg mit tudom én hova. Mondom nekik, nézd, én nem akadályozhatom meg, hogy ti hova, én nem parancsolhatok nek-

tek, hogy ti hova mentek el, mert ha szórakozni mentek, a szüleitektől kell megkérdezni, de úgy viselkedjétek, ahogy én azt akarom, meg ahogy az a keresztény ifjúsághoz, mert ez a nevetek. Hát ahogy az illik. És akkor elmentek egy páran oda, vagy hatan-nyolcan. Táncolni elmentek többen, mert ugye hát műsor meg bál volt, hát elmentek bálba, de ez a hat gyerek akkor kivált közülük” (1645–1716).

A normák hallgatólagos elfogadása mentén működött a klub, az együttműködés egyeztetett szabályairól nem beszélhetünk. A kiválasztottak („van nekem egy ifjúságom”) norma sértő viselkedésének magyarázó okai között külső tényezők kerülnek előtérbe: 1. „elcsábítják a fiatalokat”, 2. „idegenek kerülnek közéjük”. Berta néni kreatívan hasznosította vállalkozásaiban az élete során, életútja különböző szakaszaiban elsajátított ismereteit, készségeit. De az ősoktól, elődöktől átvett, elsajátított tartalmakhoz és az elfogadott igazságokhoz minden helyzetben ragaszkodott. A hagyományos kulturális tudás átadása értelmezhetetlen helyzetbe sodorta. Minden korábban érvényes ismerete, tapasztalata, szociális érzékenysége kevésnek bizonyult, a fiatalok lemorzsolódtak. Az alapértékként kezelt erkölcsi normák területére nem tudta kiterjeszteni kreativitását. Azok az értékek, amiknek fontosságáról a Keresztény Női Kör tagjai és annak vezetője beszélt, nem jelentek meg a hétköznapi praxisban, vagy ha igen, nem dominánsan. Margaret Mead (1978, 13) a generációk közötti kapcsolatokat vizsgálva három kulturális stílust különít el: 1. postfiguratív, itt a jövő ismétli a múltat, 2. konfiguratív, amikor a jelen szabja meg a jövőbeni elvárásokat, 3. prefiguratív, amikor az idősek tanulhatnak a fiataloktól olyan dolgokról, amit ők maguk sosem tapasztaltak meg. Mead meglátása szerint a generációs szakadékokat a fiatalok és idősek tapasztalatai között meglévő óriási különbség eredményezi (Mead 1978, 152). Mead a problémát a „model” és a „novice”, más fogalmi keretben a hagyományozó és az örökös viszonyában tárgyalja. A klasszikus átadás-átvétel Mead megközelítésében egy szálon rendeződik el. Bertaux (1997) megállapításait az általam vizsgált eset adatai is alátámasztják, miszerint a komplex társadalmakban a Mead (1978) által elkülönített három kulturális stílus párhuzamosan létezik. A nagyszülő generáció által felkínált postfiguratív kulturális stílus csak a másik kettőt kiegészítve használható, és csak akkor, amikor szükség van rá. És e három szál egymásmellettsége adja, hogy a hagyományos tudáselemek mellett megjelenhetnek az újraértelmezett és az elsődleges innovációk is.

A konfliktus kiéleződésének időszakára [1994] esik a Keresztény Női Kör tevékenységének átalakulása. Az ifjúsági klub tevékenység teljesen megszűnt. A Keresztény Női Kör ifjúsági csoportjából kilépők a régi cigányfogadó legények mintájára a Művelődési Ház munkatársainak a bálók

szervezésében segédkeztek. A valamikori klubházban ma a Tájház állandó kiállítása látható. „A biliárdasztalt azt mostadtuk el, két éve. Egy család vette meg, mert hát itt már nem tudtuk, hogy be kellett rendezni ezt Tájháznak, és akkor már nem tudtam ezt a nagy biliárdasztalt kerülgetni, és akkor a Hagyományőrző csoport, mondtam nekik, hogy ezt eladjuk, mert fölösleges, hogy itt kerüljessük ezt a hatalmas biliárdasztalt, úgyhogy eladtuk” (1948–1953).

Nemcsak a Keresztény Női Kör korcsoporti összetétele változott meg a vizsgált időszakban. A megváltozott tevékenységhez, a színpadi szereplésre fókuszáló hagyományőrzéshez szükséges volt bevonni a színpadi koreográfiákat elkészítő művészeti vezetőt. A művészeti vezetőt a város fizette. Így az önfenntartás és támogatás időszakát a támogatottság időszaka követte. Középkorúak is csatlakoztak a csoporthoz, olyanok, akik szívesen táncolnak. A fiatalok egy része már átment a Művelődési Házhhoz. Az idősek – a helyi kulturális hagyományok ismerői – a konnektív struktúra (Assmann 1999, 16) hagyományőrzésben megjeleníthető lehetőségében látták a csoport egyik lehetséges továbbélését. A névváltoztatást is beiktatva – Hagyományőrző Népi Együttes néven – a jótékonyági tevékenységek elhagyásával megindult egy több generációt megmozgató, biztos kimenetelűnek vélt hagyományőrzési tevékenység. Itt már egy, csak az idősek által ismert tevékenységbe vonódtak be a fiatalok. Az idősek által ismert és átadásra szánt kulturális tőke a tánc, amelyen keresztül elindulhat a lokális identitás megkonstruálását segítő, azt erősítő folyamat.

A csoportpróbákat hivatásos művészeti vezető segíti. Berta néni a csoport művészeti vezetőjével komplementer viszonyt alakít ki. Megteremti a próbákhoz szükséges formális keretet, megszervezi a csoportot, megbeszéli az idős emberekkel az interjúidőpontokat. „Tulajdonképpen ő járt, gyűjtőmunkát végzett itt, mert elment egy pár idős emberhez. Először még édesapámmal, 89 éves édesapámmal jártuk el neki a bukós táncot, meg a (helyi) csárdást. Sajnos az nincs fölvéve, azt nagyon sajnálom. És ővele jártuk el először a bukós csárdást őneki, hogy lássa azt, hogy hogy táncolták, mert tulajdonképpen a Galgamente, még odatartozunk az oldalába ugye a Galgamentének, és ez majdnem hogy egy, de vannak azért benne olyan motívumok, amik nem közvetlen a Galgamentéhez csatolódnak. És akkor onnan kezdtük. Akkor én a régi nótákat, azokat amiket tudtam, azt én mindent fölírtam. Akkor elmentünk (...) pár ilyen idősebb asszonyhoz, akinek megmutattam, hogy hol laknak, meg hajlandó-e (...) beszélni, mert azt meg kellett tisztelettel kérni, hogy hajlandó-e neki énekelni, meg ha leírná, vagy valami, ezt a nótákat, és akkor (...) elment oda, és énekellette, meg kérdezgette, hogy ezen az ünnepen milyen szokások voltak, vagy a lakodalomban, meg a katonasorozó, meg a mit tudom én mik, amik eddig

megvan, a koreográfiák. És ezeket ő gyűjtötte. És amit ő nótát fölírt, és már én sem nem tudtam, csak egy bizonyos részt, lehet, hogy tudtam belőle, akkor én is fogtam magam, elmentem hozzá, hogy hogy van az eleje? Mert a végét tudom, de az elejét nem, vagy az elejét tudom, azt a végét nem, de hát csak voltak évek, mikor kiestünk. És hát így gyűjtöttük össze, úgyhogy közösen, ez valóban a művészeti vezetőnek is érdeme, hogy ő eljárt. Még most is, a nyáron is volt az egyiknél, a Mari néninél, már majdnem 90 éves, és még most is volt nálam, mert elmentem hozzá, illetve telefonáltam neki, hogy fogadná-e (...). Mondta, hát gyűjjön, ami eszembe jut, majd elmondom neki. És akkor még ott is volt, persze. Meg idősebb asszonyoknál több helyen volt, igen. Meg nekem is föl volt írva, meg ami, hát ugye jártam lánykörbe, jártam ebbe a népi csoportba, azért sok minden megmaradt” (2249–2278).

Berta néni a helyi néptánc, népzene és helyi hagyományok felelevenítésével, átadásával próbálta az általa vezetett csoport tagjai számára és a település színterein a folyamatosságot biztosítani, a tegnapot a mához kapcsolni. Az irányítást honnan tetszett megtanulni? – kérdeztem az interjú során. Berta néni nemcsak a családtagok és a fontos másik ismerősök szerepéről beszélt, hanem a háború előtti lokális társadalom gazdasági kontextusa és azon belül az adakozás mikéntje is felvillan összegzésében. „Hát a szüleim, édesapám volt a katolikus népművelődési egyesületnek az egyik vezetője. Ő pénztáros volt. Nagybátyám, a nagymamámnak a testvére, az volt az elnöke. Anyámnak a másik unokatestvére, az volt a másik vezetője. Édesapám pénztáros volt, meg ők rendezték a Népművelődési Egyesületben az összes színdarabot, egész 1926-tól vannak fényképeim, ahol a szüleim vannak. Akkor a jegyző idekerült, (...), főjegyző, annak a felesége összefogta a lányokat, és akkor utána már az rendezte, meg ezt a népi csoportot, meg is van fényképen 26-ból, édesanyámék. És hát ebbe nőttem, ebbe születtem 1932-ben. És hát nálunk mindig így volt a szoba, de az mindig körül volt ülve, mert ott tanulták a színdarabokat, még összeolvasták, ugye hogy kinek mi volt a szerepe, kiosztották, és akkor nálunk, apám fölhozott egy vödör bort, és akkor no, hát mikor már megszomjaztak, akkor töltött mindenkinek egy kicsit, és akkor úgy volt. Mert hát akkor még pénzünk sem volt. Volt nekik egy katolikus kör, (...) ahol a kisvendéglő van, azok bocsájtották a katolikus körnek a rendelkezésére, azért pénzt nem kértek. Az egy nagy táncterem volt. Na most a katolikus kör építtetett bele egy színpadot, és akkor fadobot csináltattak, meg mit tudom én, hogy honnan mi, azt nem tudom, hogy honnan volt akkor pénzünk, de 26-tól már rendeztek. Hát gondolom, hogy azok is arra adták, és volt apámnak egy nagyon szép pénztárkönyve, ilyen nagy, és nem tudom, hogy hova lett. Azt annyira sajnálom, mert abban benne volt, mert apám a Spóregylet

[tagja] is volt ott, tetszik tudni, amit vasárnap szedtek mindig ebéd után, már egy órákor ment édesapám, és akkor szedték a Spóregyletet. És tüzelőt mink vittünk, meg összeadakoztak az emberek, mert volt erdőjog, és akkor vittek mindenki egy kocsit fát, akinek volt erdőjoga, és így adták össze a tüzelőt, hogy no, rendezvényeket tudjunk rendezni a katolikus körben” (2295–2323).

Berta néni életeseeményeinek paradigmaticus elemzése egy lehetséges olvasatát adja annak, hogy egy vidéki környezetben élő asszony a szülei és környezete által kínálta lehetséges sorsokból mit válogat össze, és a mindennapi gyakorlaton keresztül mit és hogyan valósít meg. Az innováció minden esetben a meglévő tudás új kontextusban történő alkalmazását jelenti, tehát másodlagos innovációról beszélhetünk. A már megszerzett készségek, tudás, a habitus az évtizedek során nem változik, ugyanakkor új elemeket, módosított jelentéseket is beemel⁴ (Boglár 1992). A folyamatos adaptáció során támaszt adó állandóság (Bateson 2000), vagy mint a túlélés egyik mechanizmusa az adaptív érték (Boglár 1992) Berta néni esetében a munkakultúra, a helyi szokásrend, a tisztaság, a rend (nagyamama), a kommunikációs készségek, az eltérő nyelvi kódok ismerete (Coser 1975): „mi tisztelünk mindenkit, tudunk beszélni” (apja, apósa), a munka fontossága, a kooperatív együttműködés képessége, a hozzáértőket bevonni tudás, a családi erőforrások mozgósításának képessége. Beszélgetéseink idején, az idős asszony életében még mindig különösen fontos szerepe volt a munkának. Berta néni életében, elmondása szerint, a jól elvégzett munka elsődleges ismérve, hogy örülnek, hálásak azok, akikért dolgozik, pl. jó ebéd az étteremben. Az elsődleges profit a jó érzés, és a pénz vagy az ismertség, ami szintén nagyon fontos, csak ezután következik.

Berta néni életútja azt is példázza, ahogyan a vezető társadalmi osztály habitusa internalizálódik gyermekkorában, a képesség arra, hogy másokat szervezzen és irányítson (Bertaux 1997, 250).

A család, az iskola, a templom, a munkatársak példája az életpálya során újra és újra megjelenik. Nagycsaládi kapcsolatai nem túl szorosak, a „jelentős mások” más társadalmi rétegből származnak: a tanítónő, a jegyzőné, a zsidó kereskedők. Ugyanakkor vonatkoztatási csoportja az a gazdag földműves közösség, amelyben a hagyományos szokások hatása közepette kiformalódtak egyéni habitusmintái, és ma érvényes értelmezési

⁴ Berta néni és táncsoportjának asszony tagjai a színpadon hátrakötött kendőben táncolnak, mint hajdanán a fiatal menyecskék. Érett asszony a hagyományos norma szerint már nem táncolhatott. A táncosok viselete ebben az esetben maszk, a szerep, amit megjelenítenek, amibe behelyezkednek a fiatalasszonyok szerepe és viselete. A színpadi viselet a korhoz szigorúan kötött szerepre utal.

keretét is abból a – ma már nem létező – valóságból rakta össze (Benedict 1997, 261; Bloch, 2006, 292-293).

Fontos kutatási eredmény, hogy a közösség színterein elhangzó beszéd nem tesz különbséget a profit- és nonprofit-orientált vállalkozások között. Egyrészt, mert a különböző erőforrástípusok összefonódva jelennek meg a valós életben, a kutatás során gyártunk kategóriákat, és beszélünk anyagi, szociális, kulturális tőkéről (Bourdieu 1984; Bourdieu 1990). Másrészt a meglévő kapcsolatok karbantartása, reprodukciója – amely folyamatot egy heterogén lokális közösségben a nonprofit tevékenység is elősegít – ugyanolyan életszükséglet, mint az élet gazdasági alapjainak megteremtése. A vállalkozástípusok egymás mellett, vagy egymást követően jelentek meg. Berta néni a politikai, társadalmi változásokról soha nem beszélt. Az a férfiak dolga a lokális közösségben. A politikai, gazdasági megszorítások, enyhítések megjelentek a mindennapi életében, befolyásolták lehetőségeit. Berta néni a saját családjától megörökölt (Bertaux-Wiame 1993, 39; Bertaux 1997) és sokrétű tevékenysége során kialakított kapcsolataiban mozgósítható erőforrásokat használva sikeresen küzdött meg a nehézségekkel, pontosan felismerve a számára használható lehetőséget, anyagi egzisztenciát biztosítva és társadalmi pozíciót konstruálva magának és családjának a nagyon változó gazdasági-társadalmi körülmények között.

Irodalom

- Andorka, R. (1997): Social Mobility in Hungary. In Bertaux, D., Thompson P. (eds.) *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Clarendon Press, Oxford, 259–298.
- Assmann, J. (1999): *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Bateson, G. (2000): *Steps to an ecology of mind*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Benedict, R. F. (1997): A kultúra integrációja. In Bohannan, P., Glazer, M. (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest, 253–263.
- Bertaux D. (1997): Transmission in extreme situations: Russian families expropriated by the October revolution. In Bertaux, D., Thompson P. (eds.) *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Clarendon Press, Oxford, 230–258.
- Bertaux, D., Thompson, P. (1997): Introduction. In Bertaux, D., Thompson P. (eds.) *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Clarendon Press, Oxford, 1–31.
- Bertaux, D. (1994): The Anthroponomic revolution: first sketch of a worldwide process. In: *The Annals of the International Institute of Sociology*, 4: 177–192.
- Bertaux, D., Bertaux-Wiame, I. (1997): Heritage and its lineage: a case history of transmission and social mobility over five generations. In Bertaux, D., Thompson P. (eds.) *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility*. Clarendon Press, Oxford, 62–97.

- Bertaux-Wiame, I. (1993): The pull of family ties. In Bertaux D., Thompson, P. (eds.) *Between generations. Family models, myths, and memories*. Oxford University Press, Oxford.
- Bloch, M. (2006): Language, anthropology and cognitive science. In Moore, H. L., Todd, S. (eds.): *Anthropology in theory. Issues in epistemology*. Blackwell, Oxford, 288–298.
- Boglár L. (1992): A túlélés mechanizmusaihoz: adaptív értékek. *Szimbiózis*, 1: 26–28.
- Bourdieu, P. (1984): *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In Richardson, J. G. (ed.): *Handbook of theory and research of the sociology of education*. Greenwood Press, New York, 241–258.
- Bourdieu, P. (1990): *The logic of practice*. Polity Press, Cambridge.
- Chamberlayne, P., Bornat, J., Wengraf T. (eds) (2000): *The turn to biographical methods in social science*. Routledge, London.
- Coser, R. L. (1975): The complexity of roles as a seedbed of individual autonomy. In Coser, L. A. (ed.): *The idea of social structure*. Harcourt Brace, New York.
- Granovetter, M. (1974): *Getting a job*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hareven, T. K. (2000): *Families, history, and social change. Life-course and cross-cultural perspectives*. Westview Press.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., Zilber, T. (1998): *Narrative research. Applied social research methods series*. Volume 47. Sage, Thousand Oaks.
- Mead, H. G. (1959): *Mind, self and society*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Mead, M. (1978): *Culture and commitment: a study of the generation gap*. Columbia University Press, New York.
- Merton, R. (1968): *Social theory and social structure*. The Free Press, New York.
- Miller, R. (ed.) (2005): *Biographical research methods I–IV*. SAGE, London.
- Niedermüller P (1992): Empirikus kultúrákutató: egykor és most. *Szimbiózis*, 1: 29–96.
- Orford, J. (1992): *Community psychology: theory and practice*. John Wiley & Sons Ltd., Baffins Lane.
- Putnam, R. P. (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster, New York.
- Roos, J. P. (1997): Context, authenticity, referentiality, reflexivity: back to basics in autobiography. In Voronkov, V., Zdravomyslova, E. (eds): *Biographical perspectives on postsocialist societies*. Center for Independent Social Research, St. Petersburg.
- Rosaldo, R., Smadar, L., Kirin, N.: (1993): Introduction: creativity in anthropology. In Rosaldo, R., Smadar L., Kirin, N. (eds.): *Creativity/Anthropology*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1–8.
- Rosenthal, G. (1990): *Biographien*. Leske und Budrich, Opladen.
- Rosenthal, G. (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Campus, Frankfurt.
- Rosenthal, G. (2003): The healing effects of storytelling: on the conditions of curative storytelling in the context of research and counselling. *Qualitative Inquiry*, 9 (6): 915–933
- Semenova, V. (2002): Two cultural worlds in one family. The historical context in Russian society. *The History of the Family*, 7: 259–280.
- Wengraf, T. (2001): *Qualitative Research Interviewing. Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. Sage, London.
- Werner, E. E., Smith, R. S. (2001): *Journeys from Childhood to Midlife. Risk, Resilience, and Recovery*. Cornell University Press, Ithaca.
- Widdershoven, G. A. (1993): The story of life: hermeneutic perspectives on the relationship between narrative and life history In: Josselson, R., Lieblich, A. (eds.): *The Narrative Study of Lives*, vol. 1. Sage, London, 1–20.

PUSKÁS-VAJDA, ZSUZSA

**THE ROLE OF TRADITIONAL LOCAL KNOWLEDGE AND
INNOVATION IN THE LIFE LONG PROCESS
OF UNDERTAKING/ENTERPRISING.
BIOGRAPHICAL APPROACH**

The author discusses the problem of using the traditional local knowledge and innovation potential in the very fast changing social context of 20th-century Hungary. Examining the life story of a woman (1932), born and grown up in and with dense connections to the local elite shows how the profit and non-profit oriented enterprises interchange in the different social contexts and life cycles. How this brilliant woman used her own cultural and material resources and social capital, and her own and her ancestors experiences in coping with the new challenges. And how she finds new ways when the traditional "Vorbild" or strategy does not work. Analysing the intergenerational interactions and conflicts the author seeks to answer the question on why the transmission of the inherited cultural capital of the older generation were rejected from the youngest, and why boundaries of old social institutions and cultural patterns cannot be redrawn. Data collection: fieldwork, self-administered questionnaire, semi-structured and narrative interviews with voluntary association members, local historical sources.

Keywords: biographical research, paradigmatic approach, traditional local knowledge, creativity, innovation, intergenerational interactions, intergenerational conflict, social capital, cultural capital, solidarity, undertaking, voluntary associations

KÖZLEMÉNY

A Végeken Egészséglelektani Alapítvány a 2006. évre felajánlott 1%-os támogatások összegét, 547 630 Ft-ot az Alapítvány céljainak megfelelő kutatások támogatására használta fel.

A támogatásokat köszönjük!

Végeken Egészséglelektani Alapítvány kuratóriuma